

3. SZEKCIÓ

MAI NEVELÉSI PARADIGMÁK (ELNÖK: RUBOVSKY RITA)

Gyermekkép-változatok az ezredfordulón

Variations in the Image of the Child at the Turn of the Millennium

Varianti dell'immagine del bambino al passaggio del millennio

Pukánszky Béla

*Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Pedagógiai Kar /
Eszterházy Károly Catholic University Faculty of Pedagogy
professor emeritus*

ORCID: 0000-0002-7662-1044

„Kind sein – kein Kinderspiel”¹

Absztrakt

A neveléstudományi paradigmák és gyakorlati pedagógiai irányzatok nevelési céltételezését erőteljesen befolyásolja az adott történeti kor és kultúra gyermekről alkotott képe. A nevelés céljának meghatározása nemcsak az embereszmény mint elérendő cél függvénye, hanem a kiinduló állapotot megtestesítő gyermekképé is. A gyermekkép elvont szintjén egy adott korszak és kultúra gyermekről alkotott mentális képei rajzolódnak ki, amelyek nem feltétlenül alkotnak egységes rendszert, de bizonyos tendenciák, domináns szerepet játszó gyermekképek jól elkülöníthetők. Tanulmányunk fókuszában a 20. század második felétől kezdődő időszakban megjelentő, főleg angolszász nevelési

¹ „Gyermeknek lenni nem gyerekjáték”. A Petra Larass által szerkesztett millenniumi gyermekkor-kiállítás katalógusának címe.

tanácsadó kézikönyvek lapjain testet öltő gyermekkép jellegzetes vonásait keressük. Elemzésünkben a nyugat-európai és amerikai társadalmak liberális nevelésfelfogásából indulunk ki, és áttekintünk néhány emblematis publikációt, amelyek a gyermekkor radikális átalakulását vagy akár annak végét jövendölik. Az analízisben elsősorban Benjamin Spock, Marie Winn, Neil Postman és David Elkind emblematis könyveit vesszük górcső alá, de figyelmet fordítunk az ezredfordulón kibontakozó úgynevezett „Kinderculture” mozgalomra is, amelynek célja a befolyásos nyugati médiabirodalmak által radikálisan befolyásolt gyermekkép és az abból adódó diszfunkcionális szülői nevelés tudományos igényű vizsgálata, illetve az aggasztó helyzetből kivezető út keresése. Tanulmányunk végén kitérünk a kiüresedett és eltorzított gyermekképekből adódó nevelési deficit és pedagógiai diszfunkció elleni tudatos lépések fontosságának megfogalmazására is.

Kulcsszavak: gyermekkortörténet, gyermekkép, a gyermekkor válsága, nevelési értékek, katolikus pedagógia

Abstract

The setting of educational goals within scientific paradigms and practical pedagogical trends is powerfully influenced by the concept of the child held by a given historical era and culture. Defining the aim of education is a function not only of the human ideal as the goal to be achieved but also of the image of the child that represents the initial state. At the abstract level, mental representations of the child formed by a specific era and culture emerge; while these do not necessarily constitute an unified system, certain tendencies and dominant images are clearly distinguishable. The focus of our study is to identify the characteristic features of the child-image embodied in the pages of primarily Anglo-American parenting manuals (*advice literature*) published from the second half of the twentieth century onwards. In our analysis, we proceed from the liberal educational perspective of Western European and American societies and review several seminal publications that predict the radical transformation, or indeed the disappearance of childhood. The analysis primarily scrutinizes the emblematic works of Marie Winn, Neil Postman, and David Elkind, but also devotes attention to the so-called “Kinderculture” movement emerging at the turn of the millennium. The objective of the latter is the scholarly examination of the image of the child – radically influenced by powerful Western media empires – and the resulting dysfunctional parenting, as well as the search for a solution to this troubling situation. Finally, our presentation addresses the importance of taking conscious steps to counter the educational deficits and pedagogical dysfunctions arising from hollowed-out and distorted images of the child.

Keywords: history of childhood, image of the child, crisis of childhood, educational values, Catholic pedagogy

Abstract

La definizione degli obiettivi educativi nei paradigmi della scienza dell'educazione e nei principali orientamenti pedagogici è fortemente influenzata dall'immagine del bambino propria di una determinata epoca storica e culturale. La determinazione del fine dell'educazione dipende non solo dall'ideale umano da raggiungere, ma anche dalla concezione del bambino quale stato di partenza. A livello astratto, l'immagine del bambino riflette le rappresentazioni mentali di un'epoca e di una cultura, che non costituiscono necessariamente un sistema unitario, ma nelle quali è possibile distinguere alcune tendenze e modelli dominanti. Il nostro studio si concentra sulle caratteristiche dell'immagine del bambino che emerge, a partire dalla seconda metà del XX secolo, soprattutto nei manuali anglosassoni di consulenza educativa. L'analisi prende avvio dalla concezione educativa liberale delle società dell'Europa occidentale e degli Stati Uniti e passa in rassegna alcune pubblicazioni emblematiche che preannunciano la radicale trasformazione o addirittura la fine dell'infanzia. In particolare, esaminiamo le opere rappresentative di Benjamin Spock, Marie Winn, Neil Postman e David Elkind, prestando attenzione anche al cosiddetto movimento "Kinderculture", sviluppatosi intorno al passaggio di millennio, che mira a studiare in modo scientifico l'immagine del bambino profondamente influenzata dai potenti imperi mediatici occidentali e le conseguenti disfunzioni educative, nonché a individuare possibili vie d'uscita dalla situazione problematica. In conclusione, lo studio sottolinea l'importanza di interventi consapevoli per contrastare i deficit educativi e le disfunzioni pedagogiche derivanti da immagini del bambino svuotate o distorte.

Parole chiave: storia dell'infanzia, immagine del bambino, crisi dell'infanzia, valori educativi, pedagogia cattolica

1. A gyermekkortörténet mint tudomány alakulása

A gyermekkortörténet fiatal tudományág; születése a 20. század hatvanas éveire tehető. Kialakulása és fejlődése ahhoz a történetírásban lezajló szélesebb folyamathoz köthető, amely az ember személyes kapcsolatrendszerének, gondolkodásmódjának és hétköznapi viselkedésének történetére irányította a kutatók figyelmét.

A 20. század harmincas éveiben megalakuló francia „Annales-kör”, melynek tagjai már egy újfajta történetírás iránt kötelezték el magukat, úgy látta, hogy a hagyományos nemzet- és államközpontú történetírás csak leegyszerűsítve képes bemutatni az emberi élet személyes történetét. Keveset mond az adott történeti kor hétköznapijainak szereplőiről, az életüket öröm és bánat között élő hús-vér emberekről. Az Annales-kör multidiszciplináris törekvései, valamint az időközben kibontakozó angolszász „new history” a 20. század hatvanas-hetvenes éveire egy új történetírói paradigma kialakulásához vezetett.

A hétköznapi emberre és környezetére figyelő történetírás új irányzata a család- és

a gyermekkortörténet is. Az előbbi főleg a mikrokörnyezet szociális aspektusaira figyel, a szocializáció, a szerepelsajátítás sajátos folyamatait kutatja a múltban, az utóbbi pedig elsősorban az egyes korok gyermekképét, gyermekek iránti attitűdjeit vizsgálja.

Az új tudományág fejlődéstörténetének állomásairól szólva egy jelentős alapművet szokás kiemelni, amelynek megjelenése előtt rendszeres gyerekkortörténeti kutatásról nem beszélhetünk. Philippe Ariès *A gyermek és a családi élet az ancien régime korában* (1960) című könyvében a következő téziseket fogalmazza meg:

1. A középkori ember nem rendelkezett egyértelműen körülírható gyermekkor-felfogással; nem volt jellemző rá a gyermeki sajátosságok iránti érzékenység. A gyermek attól kezdve, hogy megélt anyja vagy dajkája gondoskodása nélkül, már a felnőttek társadalmának részévé vált.
2. A gyermekkor mint elkülönített életszakasz fogalma – és az ezzel kapcsolatos reflexió – a polgárosodás kezdetétől jelenik meg. Ettől kezdve azonban a gyermekek korábbi korlátlan szabadsága megszűnt. A család és az iskola egyre hevesebben törekedett nevelés útján való formálásukra.

Az új felfogás elterjedése több új szokásban testesült meg:

- a) A kisgyermek egyre gyakrabban vált a felnőttek számára mulatság, felüdülés forrásává. A szülők egyre gyakrabban kényeztettek kisgyermeküket. A korabeli erkölcsnemesítő pedagógiai művek szerzői viszont egyre ingerültebben reagáltak a szülői kényeztetés megnyilvánulásaira.
- b) Az újkor felfedezte a gyermeknek a felnőttől eltérő sajátosságait. A neveléssel foglalkozó szerzők kifejtették, hogy a gyermek „törekeny és veszélyeztetett” teremtmény, aki nevelésre szorul. Ez kétféle törekvéshez vezetett. Egyfelől a szülők egyre inkább szeretnék volna megóvni gyermekeiket az élet szennyes oldalától, ezzel „konzerválták a gyermekkort”. Másfelől egyre következetesebben fejlesztették erkölcsét, jellemét. Megszületett a gyermekek számára írt illemtankönyv műfaja. A „jól nevelt gyermek” ideáljának a megjelenésével viszont „örégitették” a gyermeket.

Az iskola egyre többek számára válik hozzáférhetővé. Belső életét szigorú szabályok egész sora határozta meg, egyre gyakrabban büntették a vétkeket testi fenytéssel. A verés, amely kezdetben csak a kicsikre korlátozódott, egy idő után az egész diákságra kiterjedt. A középkor parttalan szabadságát a gyermekek számára a teljes kontroll világa váltotta fel.

Ariès téziseit Shulamith Shahar cáfolja. *A gyermekek a középkorban* című, 1990-ben megjelent könyvében a virágzó és a késő középkor századainak gyermekképét vizsgálja. Részletesen bemutatja a csecsemőhalandóság, a gyermekgyilkosság, a kitevés, a rendkívül gyakori gyermekbalesetek okait és körülményeit.

Shahar tézise szerint a szülő-gyermek kapcsolatnak vannak történeti korokon átívelő,

változatlan elemei. Ariès felfogásával szemben azt állítja, hogy a középkori ember a gyermekkor az életciklus körülhatárolt szakaszaként érzékelte, tehát létezett a gyermekkor felfogása, léteztek nevelési elméletek és normák. A középkorban már kialakult a gyermekgondozás gyakorlata, amelyet nemzedékről nemzedékre hagyományozták át. A szülők törődtek gyermekeikkel, érzelmi és anyagi „tőkét fektettek beléjük”.

Logikus okfejtéssel bizonyítja, hogy a középkori „nevelési elméletek” több rokonságot mutatnak a 20. századi pszichológia és pedagógia teóriáihoz, mint a 18. században közelebbi nevelési koncepciók. A középkori szerzők többségének felfogása szerint ugyanis a gyermekkel hétéves koráig gyöngéden kell bánni, nem szabad vele szemben túlzott követelményeket támasztani.

Az amerikai pszichológus-történész Lloyd DeMause saját koncepcióját Ariès tézisével vitatkozva dolgozta ki. Ez az úgynevezett „pszichogenetikus” fejlődésmodell. Munkatársaival írt tanulmánykötetében (DeMause, 1974) drámai hangon ecseteli a régi gyermekek szenvedéseit: „A gyermekkor története rémálom, amelyből most kezdünk felébredni. Minél jobban visszafele haladunk a történelmi korokban, annál több jelét találjuk a gyerekek elhanyagolásának, [...] és annál nagyobb a valószínűsége, hogy a gyerekeket megölték, kitették, kínozták, vagy szexuálisan bántalmazták.” DeMause egy lassú fejlődési folyamatot vázol fel, amelynek során a szülők és gyermekeik egyre közelebb kerülnek egymáshoz.

Szerinte három olyan alapvető reakciótípus létezett a történelem folyamán, amellyel a szülők gyerekeikkel kapcsolatos attitűdje leírható:

1. *Projektív (kivetítő) reakció (projective reaction)*: az anyák saját tudatalattijukból táplálkozó félelmeiket, szorongásaikat vetítik gyermekükre.
2. *Fordított reakció, „szerepmegfordítás” (reversal reaction)*: a gyerek ekkor sajátos „felnőtt-alakként” szerepel, olyan figuraként, aki a szülők saját gyermekkorában fontos szerepet játszott.
3. *Empatikus reakció (emphatic reaction)*: a szülők „belehelyezkednek” gyermekük szükségleteibe, és megkísérlik kielégíteni azokat.

DeMause elméleti rendszerében az egyes történelmi korszakokra vetíti ki ezt a három alapvető reakciótípust:

1. *Gyermekgyilkosság* (az antikvitástól a körülbelül Kr. u. 4. századig terjedő időszak): A szülők gyakran úgy szabadulnak meg a gyerekeikkel szembeni gondozási kötelességüktől, hogy a saját tudatalattijukból származó szorongásaikat és félelmeiket vetítik ki rájuk. Gyakori a gyermekgyilkosság.
2. *Kitevés* (4–13. század): A szülők úgy kívántak megszabadulni kínzó projekcióiktól, hogy szoptatós dajkához adták, kolostorba küldték, nevelőszülők gondjaira bízták, szolgának adták gyermekeiket. Szélsőséges esetben elhagyták, „kitették”

- őket. Mindennapos volt a gyerekek verése. A szoros pólyázás évszázadokon át uralkodó szokása is a kitevés látens formájaként értelmezhető.
3. *Ambivalencia* (14–17. század): A szülők úgy tekintettek gyermekeik testére és lelkére, mint alakítható viasztömbre. A 14. századtól kezdve egyre gyakrabban jelennek meg gyermekek neveléséhez tanácsokat adó útmutató kézikönyvek (regimen). A 17. századra megszületik az „ártatlan gyermek” mítosza is. E két tendencia ütközőpontján a szülő-gyermek kapcsolatra távolságtartás és a kötődés ambivalenciája lesz jellemző.
 4. *Intrúzió (behatolás, birtokbavétel)*² (18. század): A szülők ekkor már arra törekszenek, hogy minél közelebb kerüljenek gyermekeikhez, s birtokba vegyék lelkük legmélyebb rétegeit is. A szülői kontroll egyre áthatóbb lesz; a gyerekeket korán engedelmességre szoktatják.
 5. *Szocializáció* (19–20. század közepe): A nevelés célja az, hogy a gyermek önként alávesse magát az együttélés normáinak, zökkenőmentesen beilleszkedjék a társadalomba. A 19. században már az apák sem „alkalmi vendégek” a gyermeknevelés terén.
 6. *Támogatás, empátia* (1950-től): a szülők az empátia révén „belehelyezkednek” gyermekük lelki állapotába, hogy megérthessék őket és kielégíthessék szükségleteiket.

Fontos tudni, hogy DeMause a szülő-gyermek kapcsolat egyes alapformáit nem kizárólagosan rendeli hozzá az egyes történelmi periódusokhoz, azaz nem egymást felváltó attitűdformákról beszél. Éppen ellenkezőleg: a pszichogenikus fejlődés során a szülő-gyermek kapcsolat alapvető formái egyre differenciáltabbá válnak; a régiek fennmaradnak, s újak kapcsolódnak hozzájuk.

A gyermekkortörténet-írás olyan klasszikusai, mint Ariès és DeMause, viszonylag kevés figyelmet fordítanak az újkor utáni korszakok gyermekképének, gyermekfelfogásának alakulására. Mindenesetre tanulságos Ariès okfejtése arról, hogy az újkori szülők egyre jobban igyekeznek felkészíteni gyermekeiket az élet megpróbáltatásaira. Ennek a felkészítésnek a színtere pedig mindinkább az iskola lesz. Az iskola azonban kiragadja a gyermeket saját világából, s helyette egy pedáns fegyelemre épülő zárt világba veti. Éppen így alakul át a tradicionális szülők egykori közömbössége egy újfajta, szinte „kínzó” szeretetté, amely a gyerek „minden áron való”s nevelésében ölt testet. A szülők és az iskola megnövekedett nevelői aspirációit jól érzékelteti DeMause is, amikor a gyerek lelkébe való erőszakos behatolást, az „intrúzió”-t ecseteli. De ide sorolható a következő időszak is, a 19. század, amely továbbra is a szocializációban, a gyermek társadalomba való beillesztésében látja a szülők és az iskola fő célját.

Angol szociológusok (például Jenks [1996] és Hendrick [1997]) a publikációikban már meghaladják a gyermekkor pszichológiai fejlődéselv alapján történő értelmezé-

² Az „intrúzió” eredetileg a geológiában használatos kifejezés. Jelentése: a magma nagyobb tömegeinek behatolása a kőzetek közé.

sét, amely szerint az „éretlen, egyszerűen gondolkodó, irracionális gyermek és az érett, komplex módon, racionálisan gondolkodó felnőtt” jól megkülönböztethető egymástól (Golnhofer-Szabolcs, 2005, 30.; Szabolcs, 2011, 22.). A gyermekkor univerzális, fejlődés-elvű megközelítési módja tetszetősnek és frappánsnak tűnik, mert egy-egy történeti korszak és kultúra gyermekképére, gyermekfelfogására egyetemes magyarázatot kínál. Ez a paradigma mégis csak egy a lehetséges interpretációk közül – hangoztatják az angol szociológus szerzők, akik a gyermekkort társadalmi konstrukcióként értelmezik. A gyermekkor társadalmi képződményként való értelmezéséből pedig az is következik, hogy a vizsgálat tárgyává tett gyermekkor-kultúrát saját belső, immanens értékeinek figyelembevételével kell leírni és értelmezni, nem pedig úgy, mint egy vélelmezett fejlődési folyamat egyik átmeneti stációját.

A szociológiai gyermekkor-felfogás szerint időben és térben egymás mellett létező gyermekkorok sokaságáról beszélhetünk, így történetileg is tetten érhető a gyermekkor megkonstruált jellege (Szabolcs, 2011, 12.). Egy adott történeti korszakra jellemző domináns gyermekkor helyett e felfogás értelmében a gyermekkorok (és ebből adódóan a gyermekképek, gyermekfelfogások, gyermekszemléletek) sokaságáról lehet beszélni, amelyek akár egymással ellentétben levő társadalmi értékeket is hordozhatnak. Egymás mellett létezhetnek például az ártatlan gyermek képéről alkotott felfogásra épülő gyermekfelfogások és a gonosznak tartott gyermek toposzából kiinduló gyermekkor-konstrukciók.

Egy adott társadalmi csoport, egy közösség, egy kultúra megkonstruálja a gyermekre, gyermekkora vonatkozó, ideológiai elemekkel is átszőtt nézeteit, felfogásmódját. Ilyen például a közoktatás tömegessé válásával párhuzamosan kialakuló „iskolás gyermek”-ről alkotott kép kialakulása a 19. században, vagy később a 20. századi fogyasztó társadalomban a reklámpar az új céltáblájaként a „fogyasztó gyermekről” alkotott kép megjelenése. Legújabbán pedig az internet által biztosított „on-line” életmód révén kialakuló „digitális gyermekkor” fogalma is feltűnt a gyermekkortörténet szakirodalmában.

2. A fogyasztói társadalmakban megjelenő gyermekkép-változatok az ezredfordulón

A 20. század utolsó harmadára az angolszász társadalomtudományi diskurzusban egyfajta „morális pánik” és mélyreható kultúrpeszimizmus jelent meg a gyermekkor intézményét illetően. Az 1970-es és 80-as évek fordulóján az Egyesült Államokban a tömegmédia elterjedése, a családmódel átalakulása és a fogyasztói társadalom nyomása alatt radikálisan átvértékelődött a gyermekről alkotott kép.

A következőkben négy, egymással szoros intellektuális szimbiózisban álló alaplátvön keresztül vizsgáljuk ezt a folyamatot. Marie Winn, David Elkind és Neil Postman munkái nem csupán elszigetelt kórképek, hanem egy koherens elméleti keretrendszer elemei, amelyek a technológiai (Winn, 1977), a pszichológiai (Elkind, 1981), a médiaökológiai (Postman, 1982) és a nevelésszociológiai (Winn, 1983) dimenziókat tárják fel. E szerzők

közös nevezője az a felismerés, hogy a gyermekkor nem biológiai állandó, hanem egy sérülékeny társadalmi konstrukció, amely a modernitás feltételei között erodálódni kezdett.

2.1. A médium hatalma a tartalom felett

A diskurzus nyitányát és egyben legprovokatívabb felütését Marie Winn (1936–2024) fogalmazta meg. 1936. október 21-én látta meg a napvilágot Marie Wienerová néven Prágában. Zsidó származású családja a nácizmus előretörése elől menekült el; 1939-ben, mindössze hároméves korában érkezett az Egyesült Államokba. Édesapja, Dr. Joseph Winn orvos, édesanyja, Joan Winn (született Taussig) pedig jogász volt, aki később a Voice of America rádióadónál dolgozott. Ez az intellektuális, európai gyökerekkel rendelkező közeg alapozta meg Winn későbbi, kultúraféltő attitűdjét. Winn felsőfokú tanulmányait a Radcliffe College-ban kezdte, majd a Columbia Egyetemen szerzett diplomát 1959-ben. Férje, Allan Miller dokumentumfilmes és karmester volt.

Pályáját kezdetben nem pedagógiai szakíróként, hanem gyermekkönyvek és dalgyűjtemények szerzőjeként/szerkesztőjeként indította, ami azonban közvetlen betekintést engedett számára a gyermeki kultúra tradicionális formáiba.

Saját gyermekeinek nevelése során, az 1960-as és 70-es évek fordulóján kezdte észlelni azokat a mélyreható változásokat, amelyek a gyermekkor társadalmi konstrukcióját érintették. Ebből a személyes megfigyelésből születtek meg legfontosabb társadalomkritikai művei. Marie Winn 2024. december 25-én hunyt el New Yorkban.

Marie Winn jelentősége a neveléstudományban kettős. Egyrészt *médiakritikus*, aki a Marshall McLuhan-i hagyományt folytatva a technológia szocializációtörzítő hatására figyelmeztetett. Másrészt *gyermekkortörténész* (a szó esszéírói értelmében), aki rögzítette a 20. század végi amerikai középosztálybeli család válságát. Pedagógiai munkái ma is alapvető hivatkozási pontok a digitális kor gyermekkor-kutatásában.

Pályája elején Winn a cselekvéses pedagógia és a közösségi játék fontosságát hangsúlyozta. Társszerzővel írt könyve a játszócsoportok szervezéséről szól, ami a 60-as évek végén az intézményes óvodai nevelés alternatívájaként vagy kiegészítéseként szolgált (Winn, 1969). Bár nem elméleti mű, a gyermekkép változása szempontjából érdekes az általa szerkesztett antológia, amely a csecsemőgondozás és a kisgyermekkor irodalmi és szakmai reprezentációit gyűjtötte össze (Winn, 1973).

Winn 1977-ben publikált, *The Plug-In Drug: Television, Children, and the Family* című műve paradigmaváltást hozott a médiapedagógiában. A provokatív cím (*The Plug-In Drug* – szabad fordításban: *Konnektoros kábítószer*) nem pusztán retorikai fogás. Winn részletesen elemzi a televíziózás és a szerfüggőség közötti párhuzamokat:

1. *Tudatmódosító hatás*: a televíziónézés egyfajta „transzállapotot” idéz elő, amely kikapcsolja a valóságot.
2. *Függőség és elvonási tünetek*: a szerző esettanulmányokkal illusztrálja, hogy a készülő megvonása a gyermekeknél (és felnőtteknél) dührohamokat, szorongást és strukturálatlanság érzését váltja ki.

3. *A féltekeelmélet*: Winn sokat hivatkozott (a korabeli neurológiai kutatásokra alapozva) a jobb és bal agyfélteke működésére. Érvelése szerint a televíziózás elsősorban a vizuális-térbeli (jobb) féltekét stimulálja, miközben a verbális-analitikus (bal) féltekét „altatja”, ezáltal visszaveti a nyelvi készségek és az olvasásértés fejlődését. (Ezen állítások neurológiai pontosságát a későbbi agykutatások árnyalták, de a passzivitáselmélet pedagógiai relevanciája megmaradt.)

A korabeli viták többsége a televízió *tartalmára* fókuszált – arra, hogy az erőszak és a szexualitás ábrázolása milyen hatással van a gyermekekre. Winn ezzel szemben Marshall McLuhan nyomán (akinek tézise így foglalható össze: „a médium maga az üzenet”) azt állította, hogy a tartalom másodlagos. Érvelése szerint a televíziózás legfőbb veszélye magában a tevékenység *természetében* rejlik.

Winn a „kiszorítási hipotézis” (displacement hypothesis) révén érvelt a legmeggyőzőbben: a képernyő előtt töltött passzív órák nem csupán üresjáratok, hanem elmulasztott lehetőségek, aktív veszteségek. Kiszorítják a gyermek életéből azokat a tevékenységeket, amelyek a kognitív és érzelmi fejlődéshez elengedhetetlenek: a belső képeket mozgósító olvasást („az olvasás válsága”), a szociális kompetenciákat fejlesztő szabad játékot („a játék halála”) és a családi interakciókat („a családi rituálék elvesztése”). A közös étkezések, beszélgetések helyét átveszi a párhuzamos, csendes tévénézés. Bár a családtagok fizikailag egy térben vannak, voltaképpen elszigetelődnek egymástól. Winn szerint ez a folyamat felelős a generációk közötti szakadék mélyüléséért és a családi kohézió gyengüléséért.

A szerző neurológiai érvei szerint a televízió vizuális ingerei a jobb agyféltekét stimulálják, miközben a verbális-analitikus bal féltekét „altatják”, ami hosszú távon a nyelvi készségek és a figyelemkoncentráció romlásához vezet (Winn, 1977). A „drog” metafora használata nem volt véletlen: Winn a televíziónézést tudatmódosító, addiktív tevékenységként írta le, amely a gyermeket fásult passzivitásba taszítja („zombieeffektus”), a szülők számára pedig kényelmes, de veszélyes „elektronikus bébiszitterként” szolgál, felmentve őket a valódi nevelés terhei alól.

A kötet 25. évfordulós kiadásban Winn kiterjesztette elméletét az új médiára (számítógépek, videójátékok, korai internet). Bár elismerte, hogy a számítógép-használat (és az internet) interaktívabb lehet, mint a tévénézés, a „képernyőhipnózis” alapvető veszélyeit azonban továbbra is fenntartotta. Kiemelte a videójátékok addiktív természetét, amely a dopaminrendszer folyamatos ingerlésén alapul, és ugyanúgy elszigeteli a gyermeket a valós társas kapcsolatoktól, mint a televízió.

Marie Winn *The Plug-In Drug* című műve a médiapedagógia „vészharangkongató” (alarmist) irányzatának alapvetése. Bár kritikusan gyakran vádolták technofóbiával és az agykutatási eredmények túlzott leegyszerűsítésével, szociológiai és pedagógiai megfigyelései – különösen az okostelefonok korában – profetikusan bizonyultak. A mű nem csupán diagnózist ad, hanem terápiát is javasol: a teljes médiaböjtöt (TV Turn-Off) vagy a drasztikus korlátozást, a hangos felolvasás és a szabad játék rehabilitálá-

sát. A könyv a mai napig hivatkozási alap a gyermekkori figyelemzavarok és a családi kommunikációkutatás területén.

2.2. A kompetencia kényszere és a stressz

Míg Winn a technológiai környezet hatását vizsgálta, David Elkind (szül. 1931) a pszichológiai következményekre fókuszált. Elkind, a Tufts Egyetem professzora és Jean Piaget tanítványa, a fejlődéslélektan elismert tekintélye. Munkásságának középpontjában a gyermeki gondolkodás sajátosságai és a modern nevelési elvárások közötti feszültség áll.

1981-ben megjelent, *The Hurried Child: Growing Up Too Fast Too Soon* című könyvében Elkind diagnosztizálta a „siettetés” (hurrying) jelenségét. Tézise szerint a posztmodern társadalom teljesítménykényszere és a szülői ambíciók figyelmen kívül hagyják a gyermek biológiai és pszichológiai éréseinek természetes ritmusát. A szülők a gyermeket egyfajta státuszszimbólumnak vagy – Elkind kifejezésével élve – a saját énjük (egójuk) kiterjesztésének tekintik, akinek minél hamarabb felnőtt kompetenciákat kell felmutatnia (korai olvasás, versenysport, művészeti különórák sokasága).

Elkind elemzése rámutat, hogy a gyermek nem „kicsinyített felnőtt”, hanem minőségileg más kognitív struktúrákkal rendelkező lény. A siettetés eredménye a krónikus stressz, amely gyermekkorban szokatlan pszichoszomatikus tünetekben (fejfájás, hasfájás, alvászavarok) és korai kiégésben nyilvánul meg. Különösen hangsúlyos a műben a *strukturálatlan, szabad játék védelme, „rehabilitációja”*, amelyet Elkind a tanulás és az érzelmi feldolgozás legfontosabb terének tart. Amikor a játékot felváltja a szervezett oktatás és a teljesítményorientált sport, a gyermek elveszíti azt a képességét, hogy önerőből küzdjön meg a stresszel, ez pedig a serdülőkori devianciák melegágya lehet (Elkind, 1981).

2.3. A titkok vége

A három szerző közül a teoretikus fejtegetésekre leginkább vállalkozó kutató Neil Postman (1931–2003) a válságot kultúrtörténeti távlatokba helyezte. A New York University professzora és a médiaökológia (media ecology) irányzatának alapítója a kommunikációs technológiák és az emberi gondolkodás viszonyát kutatta. Szellemi elődei között Marshall McLuhant és Lewis Mumfordot tartjuk számon.

Postman 1982-es, *The Disappearance of Childhood* című műve Philippe Ariès történész nyomdokain haladva azt állította, hogy a gyermekkor társadalmi képződmény. Érvétele szerint a középkorban a gyermek és a felnőtt világa nem vált el élesen egymástól, mivel a kultúra a szóbeliség alapjain nyugodott. A változást a könyvnyomtatás (a Gutenberg-galaxis) hozta el: az olvasás képessége vált vízválasztóvá. A betűk ismerete egyfajta „kódfejtő” képességet jelentett, amely elzárta a gyermekeket a felnőttvilág titkaitól (erőszak, szexualitás, halál). Ez az információs aszimmetria tette lehetővé a védett gyermekkor, az iskola és a fokozatos beavatás intézményeinek kialakulását.

Az elektronikus média – különösen a televízió – megjelenése azonban visszavezeti

a társadalmat egy „másodlagos szóbeliségbe”.³ A képernyőn megjelenő képek dekódolása nem igényel intellektuális erőfeszítést vagy előképzettséget. Postman szerint ez a „totális feltárulkozás” (total disclosure) korszaka: a hatéves gyermek ugyanazt látja a híradóban vagy a reklámokban, mint a hatvanéves. Ha nincsenek titkok, nincs szükség a beavatás fokozataira sem, így a gyermekkor és a felnőttkor közötti határvonal elmosódik. Ennek következménye a „felnőtt-gyerek hibrid” létrejötte, és a szegényérzet (mint civilizációs gát) eltűnése a társadalmi érintkezésből (Postman, 1982).

2.4. Szintézis: A védett kor alkonya

A diskurzus záróakkordjaként Marie Winn visszatért a témához, hogy szintetizálja a médiahatást és a megváltozott társadalmi attitűdöket. Az 1983-ban megjelent *Children Without Childhood [Gyerekek gyermekkor nélkül]* című könyve már nemcsak a televízióról, hanem a család és a társadalom strukturális átalakulásáról szólt. Winn ebben a műben vezette be a „protekcionista” és a „preparacionista” nevelési korszakok megkülönböztetését. Míg a 19. század közepétől az 1960-as évekig a társadalmi konszenzus a gyermek ártatlanságának megőrzését és a külvilág veszélyeitől való izolálását célozta (védelmező, „protekcionista korszak”), addig az új paradigma a korai konfrontációra épít (felkészítő, „preparacionista” korszak). A szülők, érzékelve a világ bizonytalanságát (hidegháború, gazdasági válságok, növekvő bűnözés), paradox módon azzal próbálják védeni gyermekeiket, hogy megfosztják őket illúzióiktól és „edzetté”, cinikussá teszik őket.

Winn elemzései rávilágítanak a generációs szerepek inverziójára is. A gyermekek „felnőttesedése” (adultification) a divatban, a nyelvhasználatban érhető tetten, míg a felnőttek körében az infantilizálódás figyelhető meg – a felelősség hárítása és a fiatalágkultusz jegyében. A szerző figyelmeztet: a „gyermekkor nélküli gyermekek” nem autonóm, kompetens személyiségek, hanem gyakran fásult, örömtelen lények, akiknek hiányzik a fejlődéshez szükséges biztonságos érzelmi kötődés és a zavartalan lelki fejlődést biztosító védelmező „burok”, valamint a hierarchikus, határokat szabó, de egyúttal támogató szülői tekintély (Winn, 1983).

Figyelemre méltó, hogy az előzőekben bemutatott négy ikonikus kötet mindössze négy év leforgása alatt (1977–1983) jelent meg az Egyesült Államokban. Látható, hogy milyen mélységgel tárták fel a gyermekkor „posztmodern válságát”. Bár a szerzők megközelítése eltérő – Winn a technológiai és szociológiai, Elkind a fejlődéslélektani, Postman pedig a médiatörténeti aspektust hangsúlyozta –, végkövetkeztetésük azonos. A gyermekkor eróziója nem a gyermekek biológiai változásának, hanem a felnőtt társadalomban, az emberi kapcsolatokban megjelenő torzulásoknak és a technológiai környezet kontrollálatlan hatásának az eredménye.

Ezek a művek, bár olykor a technológiai determinizmus vagy a nosztalgia vádjával

³ Postmannél a „másodlagos szóbeliség” (secondary orality) egy technológiailag generált visszarendeződés, amelyben a társadalom feladja az írásbeliség által kiművelt racionális, elemző gondolkodást a pillanatnyi, érzelmi alapú, képi ingerek kedvéért.

illettek, beigazolódott próféciáknak bizonyultak. A digitális forradalom és az internet korában a Winn által leírt képernyőfüggőség, az Elkind által diagnosztizált teljesítménykényszer és a Postman által vizionált titkok nélküli világ még drasztikusabb formában van jelen, igazolva e korai figyelmeztetések neveléstudományi relevanciáját.

2.5. A globális nagyvállalatok által „meghódított” gyermekkor: a „Kinderculture”

A 20. század utolsó harmadának angolszász gyermekkor-kutatásaiban egy markáns kritikai ív rajzolódik ki, amely a technológiai determinizmustól a rendszerszintű társadalomkritika felé mozdult el. Míg a korábbi meghatározó szerzők – Marie Winn, Neil Postman és David Elkind – elsősorban a televíziózás hatásmechanizmusát vagy a társadalmi gyorsulás pszichés következményeit vizsgálták, a millenniumhoz közeledve a diskurzus fókusza a gazdasági struktúrák felé tolódott. E folyamat kulcsfontosságú szintézise Shirley R. Steinberg és Joe L. Kincheloe *Kinderculture: The Corporate Construction of Childhood* című kötete, amely a gyermekkort fenyegető veszélyek forrását immár nem pusztán a technológiában, hanem a *globális nagyvállalati piacgazdaság* (corporate capitalism) mindent átható logikájában jelöli meg (Steinberg, 2011).

A következőkben azt vizsgáljuk, hogyan radikalizálja a *Kinderculture* a korábbi diagnózisokat, bemutatva a „piacvezérelt szocializáció” mechanizmusát, majd ezzel szembe állítjuk a katolikus pedagógia antropológiai válaszát, amely a *Gravissimum educationis* zsinati nyilatkozat alapelveitől Ferenc pápa *Laudato si'* enciklikájáig ível.

2.6. A piacvezérelt szocializáció és a gyermekkor „meghódítása”

Steinberg és Kincheloe elemzése szerves folytatása a „szerzői trió” korábbi tagjai (Winn, Postman, Elkind) által megkezdett munkának, ám diagnózisukban a hangsúly a technológiai eszközről a mögötte álló szándéokra helyeződik át. Míg Postman (1982) a gyermekkor „eltűnését” a média technológiai természetéből – a felnőtt titkokhoz való korlátlan hozzáférésekből – eredeztette, a *Kinderculture* szerzői szerint a folyamat nem véletlenszerű melléktermék, hanem egy tudatos, profitorientált stratégia eredménye. A kötet Susan Linn nyomán a gyermekkor „bekebelezéséről” (hostile takeover) beszél: a nagyvállalatok (médiaóriások, játékgyártók, élelmiszeripari cégek) felismerték a gyermekekben rejlő piaci potenciált, és egy alternatív, informális nevelési rendszert hoztak létre (Steinberg, 2011).

A szerzők által „tömegkultúra informális pedagógiájának” (cultural pedagogy) nevezett jelenség lényege, hogy a popkultúra termékei – filmek, videójátékok, reklámok, gyorséttermi menük – nem csupán szórakoztatnak, hanem aktívan tanítanak. Értékrendet közvetítenek, identitásmintákat kínálnak és vágyakat konstruálnak. Steinberg (2011) érvelése szerint ezek a szervezetek nem oktatási intézmények, hanem kereskedelmi vállalkozások, amelyek nem a társadalmi jóért, hanem az egyéni haszonszerzésért működnek, mégis ők váltak a kortárs gyermekkor elsődleges „nevelőivé”.

Ez a mechanizmus hatékonyabban és csábítóbban működik, mint a hagyományos iskolai oktatás, mivel a „vágyak pedagógiáját” alkalmazza. Míg az iskola a késleltetésre és

az erőfeszítésre épít, a vállalati pedagógia az azonnali kielégülésre és az örömszerzésre. Ez a folyamat éket ver a generációk közé: a gyermekeket a szülőkkel és a tanárokkal szemben a „hozzáértő”, kompetens fogyasztó szerepébe helyezi, miközben a hagyományos tekintélyszemélyeket marginalizálja. Kincheloe (2011) elemzése a McDonald’s jelenségről például rámutat, hogyan használják a vállalatok a gyermekeket arra, hogy nyomást gyakoroljanak a szülőkre, miközben a „családi értékek” álarca mögé bújva valójában a fogyasztói identitást erősítik meg.

A *Kinderculture* központi tézise tehát, hogy *a gyermekkor nem egyszerűen eltűnik, hanem árucikké válik*. A nevelés színterei az iskolából és a családból áttevődnek a képernyők elé és a bevásárlóközpontokba, ahol a gyermek nem védett, fejlődő lényként, hanem kiaknázandó fogyasztóként jelenik meg.

3. A katolikus pedagógia válasza: Az antropológiai fordulat

Ezzel a diagnózissal szemben a katolikus pedagógia egy koherens, teológiai és antropológiai alapokon nyugvó választ fogalmaz meg. Ez a válasz nem a technofóbiára vagy a pusztaság nosztalgiájára épít, hanem az emberi személy méltóságának és a teremtettség világ integritásának helyreállítására.

3.1. A technokrata paradigma kritikája

Ferenc pápa *Laudato si’* (2015, 109. pont) enciklikája meglepő pontossággal rímeli a szekuláris kritikusok aggodalmait, de azokat egy mélyebb spirituális keretbe helyezi. A pápa a „technokrata paradigma” uralmaként írja le a kialakult helyzetet, amelyben a technológia és a gazdasági hatalom összefonódása eltorzítja a valóság észlelését.

A *Laudato si’* megerősíti a szekuláris szerzők diagnózisait:

1. *Információs túlterhelés*: A pápa a „mentális környezetszennyezés” veszélyére figyelmeztet, amelyben az adatok pusztaság felhalmozása nem vezet bölcsességhez, hanem „egyfajta szellemi környezetszennyezésben végződik” (Ferenc pápa, 2015, 47. pont). Ez közvetlen párhuzam Postman (1982) információökológiai aggályaival.
2. A *„Rapidación” (Felgyorsulás)*: David Elkind (1981) „hajsolt gyermek” koncepciójára rímeli a pápa megfigyelése az élet ritmusának természetellenes felgyorsulásáról, amely ellentétes az élet és a biológiai evolúció természetes lassúságával (Ferenc pápa, 2015, 18. pont).
3. *Fogyasztói kényszer*: Steinberg és Kincheloe kapitalizmuskritikája megjelenik a pápánál is, aki a „kényszeres fogyasztói mechanizmusról” ír. A piac olyan örvényt hoz létre, amelyben az emberek (és a gyerekek) a vásárlással próbálják betölteni az egzisztenciális ürt maguk körül (Ferenc pápa, 2015, 203. pont).

3.2. A nevelés új útjai: Az átfogó ökológia pedagógiája

A katolikus válasz a nevelésszociológiai válságra három fő pilléren nyugszik, amelyek a *Gravissimum educationis* elveitől a *Laudato si'* „ökológiai megtéréséig” ívelnek.

3.2.1. A nevelői szövetség helyreállítása a családban

A II. Vatikáni Zsinat *Gravissimum educationis* kezdetű nyilatkozata (1965) leszögezi, hogy a szülők a gyermekek „elsődleges és legfőbb nevelői”, s ez a joguk és kötelességük „olyan fontos, hogy alig pótolható mással” (VI. Pál pápa, 1965, 3. pont). Ez a tétel közvetlen konfrontációban áll a Steinberg és munkatársai által leírt folyamattal, ahol a vállalatok igyekeznek átvenni a szülői szerepet. Ferenc pápa (2015) ezt azzal egészíti ki, hogy a családot az „átfogó képzés helyének” nevezi. A család az a tér, ahol a gyermek megtanulhatja a dolgok helyes használatát, a rendet, és ahol az „ingyenesség logikája” felülírhatja a piaci csereviszonyokat (213. pont). A nevelés feladata itt a személyes jelenlét és a közvetlen kommunikáció rehabilitálása.

3.2.2. Esztétikai és kontemplatív nevelés

Marie Winn (1983) és Postman a belső képalkotás és a figyelem elvesztésétől féltették a gyerekeket a képernyők uralma alatt. A katolikus pedagógia erre a „szemlélődés” (*contemplatio*) és a szépségre való nevelés visszahozásával válaszol. „Ha valaki nem tanul meg megállni, hogy észrevegye és értékelje a szépet, nem meglepő, hogy minden használati tárggyá és gátlástalan visszaélés tárgyává válik számára” (Ferenc pápa, 2015, 215. pont). Ez az esztétikai nevelés segít kilépni a haszonelvű pragmatizmusból, és megtanítja a gyermeket arra, hogy a valóság több, mint fogyasztható tárgyak halmaza.

3.2.3. Ökológiai és morális „megtérés”: A „kevesebb több” elve

A *Kinderculture* által leírt fogyasztói identitással szemben – amely azt sugallja, hogy „az vagyok, amit megveszek” – a *Laudato si'* egy „átfogó ökológiát” javasol pedagógiai keretként. Ez a szemlélet tudatosítja, hogy „minden összefügg mindennel”: a környezettel való bánásmódunk elválaszthatatlan attól, ahogyan embertársainkhoz és önmagunkhoz viszonyulunk. A nevelés célja így az „önuralom”, a „mértéktartás” és a „szolidaritás” erényeinek kialakítása. A pápa a „kevesebb több” elvét hirdeti: a boldogság nem a korlátlan fogyasztásban rejlik, hanem a képességben, hogy örüljünk a kevésnek is és megszabaduljunk az öncélú fogyasztás függőségbe torkolló kényszerétől (Ferenc pápa, 2015, 222. pont).

4. Összegzés

Míg a nevelésszociológiai kritika (Steinberg, Kincheloe) a „kritikai médiaműveltséget” jelöli meg a vállalati manipuláció ellenszereként, a katolikus pedagógia ezt egy transzcendens dimenzióval egészíti ki. A megoldás nem csupán a manipuláció leleplezése,

hanem egy olyan antropológiai fordulat, amely a gyermeket nem passzív fogyasztóként, *hanem Isten képmásaként, közösségi lényként és a teremtett világ felelős őrőjeként definiálja újra.*

A katolikus pedagógia válasza a gyermekkor eróziójára tehát nem egy „naiv visszatérés a múltba”, hanem egy tudatos nevelői „ellenkultúra” felépítése, amely a személyes találkozásokra, a természetes fejlődési ritmusok tiszteletére és a transzcendensre nyitott szemlélődésre alapozva nevel.

Az „ökológiai megtérés” katolikus ellenkultúrára alapozott pedagógiája így válik a 21. századi gyermekkor válságára adott egyik legjelentősebb válasszá, amely a szét-töredezett fogyasztói lét helyett az újrateremtett emberi kapcsolatokban való létezési módot kínálja alternatívaként a felnövekvő generációknak.

Irodalomjegyzék

- Ariès, P. (1960). *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*. Éditions du Seuil. (Magyarul: a Gyermek, család, halál című kötetben. Gondolat, 1987.)
- DeMause, L. (1974). *The Evolution of Childhood*. In DeMause (szerk.), *The History of Childhood*. The Psychohistory Press.
- DeMause, L. (1998). A gyermekkor története. In Vajda Zs. & Pukánszky B., *A gyermekkor története*. Szöveggyűjtemény. Eötvös József Könyvkiadó.
- Elkind, D. (1981). *The Hurried Child*. Growing up too fast, too soon. Addison-Wesley. (Magyarul: Hajszolt gyerekek – Felnőni túl gyorsan és túl korán. Jaffa Kiadó és Kereskedelmi Kft.)
- Ferenc pápa. (2015). *Laudato si'* kezdetű enciklikája a közös otthon gondozásáról. Szent István Társulat.
- Golnhofer E. & Szabolcs É. (2005). *Gyermekkor: nézőpontok, narratívák*. Eötvös József Könyvkiadó.
- Hendrick, H. (1997). *Children, Childhood and English Society, 1880–1990*. Cambridge University Press.
- Jencks, C. (1996). *Childhood*. Routledge.
- Kéri K. (1999). *Továtűnő álom*. Válogatás a gyermekkortörténet európai forrásaiból. <http://mek.oszk.hu/02100/02102/02102.htm> (utolsó letöltés: 2025. 12. 17.)
- Kincheloe, J. L. (2011). *McDonald's, Power, and Children: Ronald McDonald/Ray Kroc Does It All for You*. In S. R. Steinberg (szerk.), *Kinderculture: The Corporate Construction of Childhood* (3. kiadás, pp. 219–248). Westview Press.
- Larass, P. (szerk.). (2000). *Kindsein kein Kinderspiel. Das Jahrhundert des Kindes (1900–1999)*. Verlag Franckeschen Stiftungen.
- Pál, VI. (1965). *Gravissimum educationis* – A II. Vatikáni Zsinat nyilatkozata a keresztény nevelésről. https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decl_19651028_gravissimum-educationis_hu.html (utolsó letöltés: 2025. 12. 17.)
- Postman, N. (1982). *The Disappearance of Childhood*. Delacorte Press.
- Pukánszky B. (2001). *A gyermekkor története*. Műszaki Kiadó.
- Pukánszky B. (2018). *Gyermekkép és nevelés – Felfogások a gyermekről és a nevelésről a pedagógia történetében*. Selye János Egyetem Tanárképző Kar.

- Shahar, Sh. (1990). *Children in the Middle Ages*. Routledge. (Magyarul: Gyermek a középkorban. Osiris Kiadó, 2000.)
- Shorter, E. (1986). Die große Umwälzung in den Mutter-Kind-Beziehungen vom 18. zum 20. Jahrhundert. In J. Martin & A. Nitschke (szerk.), *Zur Sozialgeschichte der Kindheit* (pp. 503–524). Verlag Karl Albert.
- Steinberg, S. R. (2011). *Kinderculture: Mediating, Simulacralizing, and Pathologizing the New Childhood*. In S. R. Steinberg (szerk.), *Kinderculture: The Corporate Construction of Childhood* (3. kiadás, pp. 1–54). Westview Press.
- Steinberg, S. R., & Kincheloe, J. L. (szerk.). (2011). *Kinderculture: The Corporate Construction of Childhood* (3. kiadás). Westview Press.
- Szabolcs É. (2011). *Gyermekekből tanuló. Az iskolás gyermek, 1868–1906*. Gondolat.
- Winn, M. (1977). *The Plug-In Drug: Television, Children, and the Family*. Viking Press.
- Winn, M. (1983). *Children Without Childhood*. Panthon Books. (Magyarul: Gyerekek gyermekkor nélkül. Gondolat, 1990.)
- Winn, M., & Porcher, M. A. (1969). *The Playgroup Book*. Macmillan.
- Winn, M. (szerk.). (1973). *The Baby Reader*. Simon & Schuster.